

DOROTA ŻUREK

UNIwersytet Pedagogiczny w Krakowie

POCZĄTKI ZAMKU W ZATORZE. REZYDENCJA BIEDNYCH KSIĄŻĄT

Najdawniejsze dzieje zamku książęcego w Zatorze są słabo rozpoznane. Literatura dotycząca tego zagadnienia jest skąpa, a na dodatek rozproszona w licznych wydawnictwach. Z reguły mamy w nich do czynienia z zaledwie krótkimi notkami zawierającymi kilka informacji o losach tej budowli na przestrzeni dziejów¹. Stosunkowo najmniej miejsca poświęca się w nich samym początkom zamku i okolicznościom jego powstania. Autorzy wspominają jedynie, że pierwotna budowla pochodzi z okresu, kiedy w wyniku podziału księstwa oświęcimskiego utworzone zostało księstwo zatorskie ze stolicą w samym Zatorze. Nieco więcej informacji odnajdujemy w wydawnictwach poświęconych zamkom, jednak po dokładniejszej lekturze stwierdzić można, że znajdujące się tam opisy interesującej nas budowli zawierają sporo nieścisłości i niedomówień².

Mimo że zamek istnieje do dziś, dokonywane w XVIII, XIX i XX w. przebudowy musiały w znaczącym stopniu wpłynąć na jego przekształcenie. Nieco informacji posiadamy na temat prac dokonanych w 1836 r., w czasie których nadano zamkowi charakter neogotycki. Ówczesny dwupiętrowy budynek, wzniesiony na

¹ O Zatorze, a przy tej okazji o samym zamku pisano w następujących publikacjach: I. Rychlik, *Księstwa oświęcimskie i zatorskie (Sprawozdanie Gimnazjum w Tarnowie za rok szkolny 1889)*, Tarnów 1889; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. 14, Warszawa 1895, s. 457-460; F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII-XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Kraków 1985, s. 302-309; L. Szaraniec, *Górny Śląsk. Małopolska. Śląska Opawski. Dolny Śląsk*, Katowice 1992, s. 377-388; Z. Perzanowski, *Dawny Zator*, w: *Cracovia, Polonia, Europa – Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. K. Baczkowski, Kraków 1995, s. 387-400; K.R. Prokop, *Księstwa oświęcimskie i zatorskie wobec Korony Polskiej w latach 1438-1513: dzieje polityczne*, Kraków 2002; P. Mostowik, *Z dziejów Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego XII-XVI w.*, Toruń 2005. Usytuowanie zamku w stosunku do miasta i kościoła ukazuje B. Krasnowolski, *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Kraków 2004, s. 286-292.

² Informacje o samym zamku odnajdujemy w następujących wydawnictwach, w których dziejom tej budowli poświęcono hasła słownikowe: B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1974, s. 316; L. Kajzer, S. Kołodziejki, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2010, s. 557-558, autorem hasła Zator jest S. Kołodziejki, który nakreślił losy zamku, podając, że powstał on po 1445 r. W XIX w. poddany został gruntownej przebudowie, ponownie odrestaurowany po II wojnie światowej. W odniesieniu do wnętrza badacz powołuje się na opis z 1474 r. (sic). Według niego pierwotna budowla, podobnie jak dzisiejsza, zbudowana została na planie prostokąta. Zamek pojawia się także w opracowaniach z historii sztuki: *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 1, *Województwo krakowskie*, red. J. Szablowski, Warszawa 1953, s. 510-511; T.S. Jaroszewski, *O siedzibach neogotyckich w Polsce*, Warszawa 1981, s. 319-321; T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Sztuka Ziemi Krakowskiej*, Kraków 1982, s. 77.

planie prostokąta, po bokach miał przybudówki. Front zwieńczony był czteropiętrową wieżą³. Zamek w tej formie nie przetrwał do dziś, a współczesny budynek jest odmienną budowlą, różniącą się zarówno od tej XIX-wiecznej, jak i z całą pewnością w znacznym stopniu od pierwotnej XV-wiecznej.

W badaniach nad początkami zamku wyjść należy od momentu podziału księstwa oświęcimskiego. Wydarzenie to miało miejsce 19 stycznia 1445 r. Wówczas dokonany został podział majątku między trzech braci, synów księcia Kazimierza oświęcimskiego – Waclawa, Jana i Przemysła⁴. Od chwili śmierci ojca, która nastąpiła między 1433 a 1434 r., aż do tego momentu samodzielne rządy w księstwie sprawował najstarszy z braci – Waclaw⁵. Prowadził on aktywną politykę, którą śledzić możemy na podstawie stosunkowo licznie zachowanych dokumentów. Odegrał on istotną rolę w procesie zacieśniania więzów księstwa oświęcimskiego z Królestwem Polskim. Niemalże znaczenie miała dla tych wydarzeń słynna wyprawa Dzierżysława z Rytwian, awanturnika, który w 1438 r. zdobył Zator i całe księstwo oświęcimskie. Książęta odzyskali je z rąk króla Władysława, ale w zamian za zobowiązanie do rozebrania obwarowań miejskich i nieodbudowywania ich nigdy w przyszłości⁶. Sytuacja uległa zmianie, kiedy młodszy bracia Waclawa osiągnęli pełnoletność. Wówczas musiało dojść do podziału ojcowizny. W jego wyniku w miejsce dotychczasowego jednego księstwa powstały trzy oddzielne organizmy państwowe: księstwa oświęcimskie, toszeckie i zatorskie. Zgodnie z dokonanym podziałem ziemię oświęcimską z jej stolicą w Oświęcimiu otrzymał najmłodszy z synów Kazimierza – Jan (Janusz) IV. Był on aktywnym uczestnikiem ówczesnych wydarzeń politycznych, wchodził w konflikt zbrojny z królem Polski⁷. Drugi z synów Kazimierza, Przemysł, otrzymał księstwo toszeckie. Jego panowanie cechowało wspólne z bratem Janem prowadzenie polityki, czego efektem był np. najazd obu książąt na księstwo siewierskie. W samym Toszku, który stał się stolicą jego dóbr, książę przystąpił do przebudowy tamtejszego zamku⁸.

³ T. S. Jaroszewski, *op. cit.*, s. 319-320.

⁴ Dokument podziału przetrwał w oryginale i przechowywany jest w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie, dalej: BCz, rps. perg. 474). Zachował się w bardzo dobrym stanie, spisany jest po niemiecku, na pergaminie. Z przywieszonych pierwotnie do niego pieczęci pozostała tylko jedna. Badacze o nim nie wspominają, najczęściej powołując się na odpis tego dokumentu, który znajduje się w wydawnictwie *Lehns und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*, cz. 2, Leipzig 1883, nr 18, s. 591.

⁵ K. Jasiński, *Genealogia książąt zatorskich. Ze studiów nad genealogią Piastów Śląskich*, „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu”, 1966, nr 30, Historia, t. 2, s. 120-122; *idem*, *Rodowód Piastów Śląskich*, t. 3, Wrocław 1977, s. 163.

⁶ Szerzej na ten temat zob. J. Rajman, *Pogranicze śląsko-malopolskie w średniowieczu*, Kraków 1998, s. 203; K.R. Prokop, *op. cit.*, s. 43 i n.

⁷ Szerzej na temat działalności Jana IV zob. J. Rajman, *Jan (Janusz) IV*, w: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999, s. 811-813.

⁸ J. Rajman, *Przemysł*, w: *Piastowie. Leksykon...*, *op. cit.*, s. 809-810. K.R. Prokop, *op. cit.*, s. 87-100.

Ostatnie, wydzielone w 1445 r. księstwo zatorskie było małym państwem liczącym 673,17 km²⁹. Jako samodzielny byt polityczny księstwo to istniało w latach 1445-1494, następnie zostało zakupione przez Jana Olbrachta, z tym że Zator pozostawiono w dożywotnie władanie ostatniemu księciu zatorskiemu Januszowi i jego żonie Barbarze. Ostateczny zanik nastąpił w 1513 r., kiedy włączone zostało do Korony¹⁰.

Władza w nowo utworzonym księstwie zatorskim przypadła w udziale najstarszemu z braci, Waławowi, prowadzącemu dotychczas samodzielną politykę. Wydarzenia roku 1445 miały decydujące znaczenie dla dalszych losów miasta istniejącego od 1292 r.¹¹ Stało się ono bowiem stolicą nowego księstwa. Ośrodek ten nie dysponował odpowiednią rezydencją, w której książę mógłby zamieszkać i stamtąd sprawować rządy. Wprawdzie istnieje w nauce hipoteza, że wcześniej na miejscu, gdzie powstał zamek, znajdował się gród, ale jak do tej pory nie udało się jej potwierdzić¹², brak także badań archeologicznych, które mogłyby wyjaśnić tę kwestię, wobec czego nadal musi ona pozostać w sferze hipotez¹³.

Wobec braku odpowiedniej siedziby podjęto decyzję o budowie zamku w Zatorze. Ponieważ była to inwestycja znacznie przekraczająca możliwości małego księstwa, pozostali bracia, Jan IV oświęcimski i Przemysław toszecki, zobowiązali się wspomóc finansowo Waławę w tym przedsięwzięciu. We wspomnianym dokumencie podziału z 1445 r. zapisano, że do czasu wybudowania rezydencji Waław miał zagwarantowaną możliwość korzystania z zamku w Oświęcimiu, ale tylko przez najbliższe trzy lata¹⁴. Zapis ów wskazuje wobec tego, że w tym terminie planowano ukończyć inwestycję. Do tego czasu książę miał mieć do dyspozycji

⁹ J. Rajman, *Księstwo oświęcimskie. Zarys dziejów i postulaty badawcze*, w: *Oświęcimensis. Kroniki Zamkowe*, red. W. Oleś, D. Młeczko, Oświęcim 2013, s. 54-56. Autor zwraca uwagę na fakt, że wyodrębnienie się księstwa zatorskiego było efektem zaistniałych już wcześniej procesów. K.R. Prokop, *op. cit.*, s. 73-74. P. Mostowik, *op. cit.*, s. 112.

¹⁰ Szerzej na temat okoliczności tych wypadków zob. K.R. Prokop, *op. cit.*, s. 251 i n.

¹¹ Wcześniej istniała tu wieś lokowana na prawie niemieckim przez klasztor Benedyktynów w Staniątkach, F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji...*, *op. cit.*, s. 302.

¹² B. Krasnowolski, *Katalog lokacyjnych...*, *op. cit.*, s. 287. Zdecydowanym przeciwnikiem tej tezy jest Z. Perzanowski, według którego pierwotny gród Zator znajdował się w innym miejscu, w okolicy wsi Grodzisko, o czym dokładniej w dalszej części artykułu, Z. Perzanowski, *op. cit.*, s. 391-392.

¹³ Co ciekawe, jak wykazały badania urbanistyczne prowadzone przez B. Krasnowolskiego, zamek znalazł się wewnątrz linii obronnej miasta, co mogłoby wskazywać, że w momencie jej wytyczenia, tj. przy lokacji przestrzennej miasta, istniała tam jakaś zabudowa, B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. I, *Miasta Ziemi Krakowskiej chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, Kraków 2004, s. 214.

¹⁴ Drey iar uf Oswanczim wonen sal, Lehns und Besitzurkunden..., *op. cit.*, s. 591; Słownik geograficzny..., *op. cit.*, s. 459.

czterech służących, dwóch strażników, kucharza oraz stajnię z 20 końmi¹⁵. Ponadto zaznaczono, że książę, który otrzymał księstwo oświęcimskie, powinien przekazać na cele budowy 140 grzywien polskich, a pieniądze te miał wypłacić w ciągu najbliższych dwóch lat¹⁶. Dodatkowo wszyscy poddani książęcy zamieszkujący obszar księstwa oświęcimskiego i Żywiecczyzny mieli pracować na rzecz wspomnianej budowy przez dwa dni. Natomiast książę, któremu przypadło księstwo toszeckie, zobowiązany został do przekazania w tym samym czasie 60 grzywien, kwoty niższej z uwagi na mniejsze możliwości finansowe jego ziem. W tym przypadku nic nie wspomniano o pracy poddanych¹⁷.

Budowa rezydencji mieszkalnej, bo taką funkcję spełniać miał zamek, wymagała sporych nakładów finansowych, obejmujących koszty materiału, transportu i robocizny. Były one znacznie wyższe niż w przypadku budowli o typowo obronnym charakterze. Nie jesteśmy w stanie obliczyć, jaki był całkowity koszt budowy i wyposażenia zamku. Przykładowo budowany w podobnym czasie (w latach 1424-1454) dwukondygnacyjny zamek w Pińczowie, spełniający funkcje rezydencjalno-obronne, kosztował jego właściciela, którym był biskup Zbigniew Oleśnicki, ponad 12 grzywien za każdy metr kwadratowy¹⁸. Z pewnością koszty budowy zamku w Zatorze musiały być znacznie niższe, gdyż owe 200 przekazanych grzywien wystarczyłoby na niespełna 17 m². Wątpliwe jest, aby książę zatorski był w stanie dołożyć znacznie większą kwotę. Wobec tego wszystko wskazuje na to, że pierwotna budowla przypominać musiała raczej skromny dwór obronny aniżeli zamek. Koszty budowy tego pierwszego w XV w. wahały się w granicach kilkuset grzywien, natomiast wzniesienie zamku rezydencjonalno-obronnego dochodziło do 20 tysięcy grzywien¹⁹. Wprawdzie koszty w pewnym stopniu obniżono dzięki zobowiązaniu do pracy nałożonym na poddanych książęcych²⁰, ale nie wydaje się, aby uzyskiwano przez to znaczące oszczędności. Zapewne korzystano z ich po-

¹⁵ *fire holomken, czwene wechter und das kochen die helfte gebrauchen und stallunge uf czwenzig pherde*, BCz, rps. perg. 474, *Lehns und Besitzurkunden*, s. 591.

¹⁶ *Und der furste, dem Oswanczim zu teile geboret, sal, dem Satorischen fursten hundert und fierczig marg Polnischer czal zu hulfe dem bawen geben und das gelt in czwewen iaren ausrichten*, BCz, rps. perg. 474, *Lehns und Besitzurkunden...*, op. cit., s. 591.

¹⁷ *Und der furste, dem Tost zu teile geboret, salo ouch dem Satorischen fursten sechszig marg zu hulfe zu dem bawen geben*, BCz, rps. perg. 474, *Lehns und Besitzurkunden...*, op. cit., s. 592.

¹⁸ J. Szymczak, *Koszty mrowanego budownictwa obronnego w Polsce do XVI w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1988, R. 36, z. 2, s. 251.

¹⁹ *Ibidem*, s. 252-253, tu szczegółowe przykłady.

²⁰ Podobnie do prac na rzecz budowy i zaprawy zamków zobowiązani byli poddani w dobrach królewskich. Ponadto w czasie wojny władca mógł nakazać ludności z dóbr prywatnych naprawę jego zamków, co wykorzystał w 1464 r. Kazimierz Jagiellończyk, dokonując prac modernizacyjnych przy umocnieniach zamku w Oświęcimiu, J. Szymczak, op. cit., s. 250.

mocy przy pracach niewymagających kwalifikacji oraz usługach transportowych. Ponieważ podziału księstwa dokonano w styczniu, do budowy rezydencji musiano przystąpić już wiosną 1445 r.²¹ Kiedy jednak ukończono prace i czy nastąpiło to przed upływem wspomnianych trzech lat, tego nie sposób ustalić. Nie wiemy również, jaki był całkowity koszt wzniesienia i wyposażenia rezydencji. Pamiętać trzeba, że księżę miał w niej jak najszybciej zamieszkać, a zatem musiała być ona już odpowiednio wyposażona. Wobec tego suma, o której wiemy, przeznaczona była zarówno na pokrycie kosztów budowy, jak i urządzenie wnętrza.

Kolejna informacja o wówczas już istniejącym zamku pojawiła się po 32 latach. W roku 1477 doszło do następnego podziału, tym razem księstwa zatorskiego, pomiędzy synów Waława. Księciu temu z jego małżeństwa ze szlachcianką z ziemi siewierskiej Marią Kopczowską narodziło się siedmioro dzieci, w tym czterech synów. Związek ten jest ciekawym przypadkiem mariażu księcia ze szlachcianką. Pozostali książęta, bracia Waława, ożenili się bowiem z księżniczkami. Waław zmarł przed 29 lipca 1468 r., dając początek najmłodszej linii Piastów górnośląskich – linii zatorskiej²². Jego synowie, Kazimierz, Waław, Jan i Władysław, po śmierci ojca objęli wspólne rządy nad ziemią zatorską²³. Wkrótce doszło jednak do podziału księstwa na dwie części, którego dokonano aktem z 28 maja 1477 r.

Podkreślenia wymaga fakt, że jak do tej pory nikt z badaczy dziejów zamku nie zwrócił baczniejszej uwagi na ten dokument. Jest on dodatkowo interesujący ze względu na to, że został spisany na pergaminie w języku polskim i przetrwał w bardzo dobrym stanie do dziś. Zagięły jedynie przywieszzone do niego pieczęcie świadków, z których pozostała tylko jedna²⁴. Badacze powoływali się najczęściej na odpis tego dokumentu, który powstał w XIX w., z reguły nic nie wspominając o oryginale²⁵. Odpis sporządzony został w języku niemieckim i tylko części poświęcone samemu opisowi zamku podano dodatkowo w języku polskim, czyli zgodnie z oryginałem. Mamy tu zatem do czynienia z tłumaczeniem dokumentu z 1477 r., do czego wrócę poniżej.

---

²¹ Błędne są stwierdzenia, pojawiające się w niektórych publikacjach, że nastąpiło to po 1455 r., T. Chrzanowski, M. Kornecki, *op. cit.*, s. 77; T.S. Jaroszewski, *op. cit.*, s. 319, *Katalog zabytków sztuki...*, *op. cit.*, s. 510.

²² Niepewna jest data śmierci Waława, w literaturze podaje się także rok 1465. K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, t. 3, Wrocław 1977, s. 176-177, nr 29; J. Rajman, *Waław, w: Piastowie. Leksykon...*, *op. cit.*, s. 808-809.

²³ P. Mostowik, *op. cit.*, s. 126.

²⁴ Oryginał dokumentu znajduje się w Bibliotece Czartoryskich, BCz, rps. perg. 593. Natomiast drukiem wydano go w kilku wydawnictwach. Najstarsze i najczęściej cytowane jest wydawnictwo *Lehms und Besitzurkunden...*, *op. cit.*, t. 2, s. 615, nr 38.

²⁵ Wspomniał o nim K.R. Prokop, *op. cit.*, s. 227-228; badacz ten jednak nie zajmował się problematyką zamku i przytoczył tylko postanowienia dotyczące podziału księstwa. Korzystał przy tym nie z oryginału, ale z jeszcze innego odpisu, znajdującego się w Bibliotece Jagiellońskiej. Ź. Pauli, *Wadowice, Tyniec, Oświęcim, Sucha, Zator. Kodeks dyplomatyczny*, cz. 3 (1461-1657), BJ, rps. 5377 II.

W tym miejscu wspomnieć należy o pewnej nieściśłości pojawiającej się w literaturze, a dotyczącej datowania wspomnianego dokumentu. Część badaczy podaje, że podział księstwa nastąpił 28 maja 1474 r.²⁶ Tę nieco zagadkową kwestię rozwikłał Krzysztof R. Prokop. W źródle, zarówno w oryginale, jak i w odpisie, widnieje bezsprzecznie data 28 maj 1477 r., natomiast wspomniany rok 1474 jest pomyłką jednego z najstarszych badaczy dziejów Zatora, którego ustalenia podawali kolejni autorzy²⁷. Podkreślić zatem należy, że podziału księstwa zatorskiego dokonano w 1477 r.

Dokument podziału jest niezwykle cenny ze względu na fakt, że opisano w nim wygląd niedawno wybudowanego zamku. Jest to zatem najstarszy opis tego budynku, jakim współcześnie dysponujemy. Wobec tego warto przybliżyć jego treść. Wprawdzie dotychczasowi badacze już to czynili, ale jak pokazała analiza tych opisów, zawierają one sporo nieściśłości, a porównanie ich z treścią oryginału ukazało, że kwestia wyglądu pierwotnego zamku obfituje w liczne nieporozumienia. W wydawnictwie *Sztuka ziemi krakowskiej* wspomniano jedynie, że ceglany piętrowy zamek na planie prostokąta powstał po 1455 r.²⁸ Bohdan Guerquin z kolei podał tylko, że wybudowano go po 1445 r. w stylu gotyckim²⁹. Stosunkowo najszerszy opis wnętrza zamku znajdujemy w *Słowniku geograficznym*, wydawnictwie z XIX w., gdzie podano, że zamek był wymurowany z cegły na głębokich fundamentach, o dwóch piętrach z wykuszem na wysokości pierwszego piętra, miał na tymże piętrze 4 duże izby i 3 komnaty z frontu, nadto kilka świetlnych komnat z boku, na drugim piętrze prócz wielkiej izby cztery inne pokoje. Dół zajmowała kuchnia i komory. Dziedziniec, w którym mieściła się studnia był zamknięty zabudowaniami stajennymi³⁰. Podobny opis znajdujemy w *Leksykonie zamków*³¹.

W związku z powyższymi ustaleniami należy przyrzeć się bliżej opisowi zamku, który odnajdujemy w źródle, w celu skonfrontowania znajdujących się tam informacji z powyższymi podaniami.

Świadcami na dokumencie było dziewięciu mężczyzn, którzy to na życzenie braci dokonali rozdziału majątku przypadłego im po ojcu. Byli wśród nich zapisani

²⁶ P. Mostowik, *op. cit.*, s. 127, L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salm, *op. cit.*, s. 558; F. Kiryk, *Hasło Kazimierz (Kazek)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, red. W. Konopczyński *et al.*, t. 12, Wrocław 1990, s. 288.

²⁷ K.R. Prokop, *op. cit.*, s. 227-228. Autor wykazuje, że jako pierwszy błędą datę podał I. Rychlik, *op. cit.*, s. 58-59, po nim zaś błąd ten powtarzało wielu kolejnych badaczy.

²⁸ T. Chrzanowski, M. Kornecki, *op. cit.*, s. 77.

²⁹ B. Guerquin, *op. cit.*, s. 316. L. Szaraniec w odniesieniu do najstarszych dziejów zamku pisze tylko, że powstał on w XV w., L. Szaraniec, *op. cit.*, s. 377.

³⁰ *Słownik geograficzny...*, *op. cit.*, s. 459.

³¹ L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salm, *op. cit.*, s. 558.

w następującej kolejności: szlachcic Michał, właściciel pobliskiej wsi Laskowa³², Mikołaj Mysskowski z Przeciszowa (z *Przetyczowa*)³³, Mikołaj Szaszowski (Ssassowsky) z *Geralthowicz*³⁴, Jan Szaszowski (Ssassowsky) ze Spytkowic, Marek z Poręby (z *Porubi*), Jan Strzez z Radoczy (z *Radocze*), sędzia ziemi zatorskiej³⁵, Jan Ugiecz z Tomic (z *Thomicz*), Jan Rudzki (*Rudsky*)³⁶, Mikołaj Mysskowski młodszy (*der Jungere*) z Przeciszowa. Wszyscy wymienieni szlachcice wywodzili się z rodów rycerskich księstwa.

W myśl uzgodnień bracia występują w dwóch parach, którym losowo przydzielono poszczególne części zamku i miasta. Jedną parę tworzyli dwaj starsi – Kazimierz i Waclaw, drugą zaś młodszy – Jan i Władysław (Władek). W dokumencie zaznaczono, że w razie śmierci któregoś z nich pierwszeństwo w dziedziczeniu ma brat z utworzonej pary. Nic nie wspomniano, co w przypadku śmierci obu braci z pary.

W całym opisie zamku kluczową rolę odgrywa pomieszczenie określane słowem *sруб*. Sporo problemów przysporzyło ustalenie znaczenia tego pojęcia i mimo wielu prób i licznych konsultacji, na które powołałam się poniżej, nie udało mi się ostatecznie i definitywnie stwierdzić, czy aby na pewno chodzi tu o pomieszczenie, a jeśli tak, to o jakie. Na początek przedstawię to, co udało się w tej sprawie ustalić. W edycji tego źródła, która jak wspomniałam, powstała w języku niemieckim, autorzy w tłumaczeniu słowa *sруб* użyli niemieckiego wyrazu *der Erter*. Była to zatem pierwsza i najstarsza próba tłumaczenia. Niestety w języku niemieckim nie odnajdujemy słowa *der Erter*. Nie notują go ani współczesne słowniki, ani wydawnictwa z wieków poprzednich³⁷. Gdyby jednak przyjąć założenie, że w pisowni nastąpiła pomyłka lub wówczas nieco inaczej wyglądał zapis, czego wielu przykładów

---

³² *Michael z Laskowe*, Laskowa – wieś położona 2,5 km na południowy wschód od Zatora, należąca w latach 1437-1477 do Michała Laskowskiego herbu Kornicz; J. Kurtyka, *Laskowa*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. I-IV, oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski et al., Wrocław-Kraków 1980-2009, cz. III, s. 441, dalej SHGKr.

³³ Rodzina Myszkowskich była najbardziej wpływową rodziną w księstwie oświęcimskim. Należeli do szlachty napływowej, wywodzącej się z ziemi sieradzkiej. Sam Mikołaj pełnił funkcję kanclerza na dworze oświęcimskim, był fundatorem kościoła parafialnego w Oświęcimiu i kościoła dominikanów tamże; J., *Księstwo Oświęcimskie...*, op. cit., s. 67-68.

³⁴ Gierałtowiec – wieś leżąca 8 km na południowy zachód od Zatora. Mikołaj Szaszowski herbu *Kopacz de domo Fossorum, qui in polonica Kopaczowye appellatur*, jako dziedzic wsi odnotowany został w latach 1470-1470, Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Gierałtowiec*, SHGKr, cz. I, s. 732.

³⁵ Byłby to Jan Strzez z Graboszyce *Landrichter von Zator*, wsi położonej 6 km na południe od Zatora, piszący się z Radoczy w latach 1441-1477, F. Sikora, *Graboszyce*, SHGKr, cz. II, s. 30.

³⁶ Chodzi tu o Jana Rudzkiego herbu Pilawa, współwłaściciela w latach 1470-1480 wspomnianej wsi Graboszyce, F. Sikora, *Graboszyce*, op. cit., s. 30.

³⁷ *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*, Leipzig 1854-1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971.

dostarczają oba wspomniane dokumenty podziałowe, możemy doszukiwać się tu słowa *der Erker*, to zaś oznaczało wykusz³⁸. Wykuszem nazywano nadwieszony na zewnętrznej ścianie budowli występ w formie dobudówki z szerokimi oknami, przykryty dachem. Tą samą nazwą określano także pomieszczenie znajdujące się wewnątrz³⁹. W przytoczonym powyżej opisie zamku, znajdującym się w *Słowniku geograficznym*, pojawił się wykusz na wysokości pierwszego piętra.

Wracając jednak do oryginału, gdzie użyto słowa *srub*, stwierdzam, że nie notują go żadne słowniki staropolszczyzny. Wszystko wskazuje na to, że jego źródłosłów jest czeski. W najstarszej dobie języka polskiego odnajdujemy wiele bohemizmów, gdyż języki czeski i polski wówczas nie różniły się bardzo od siebie. Zjawisko to występowało zwłaszcza na terenie Małopolski, gdzie niektóre czeskie pożyczki mogły przeniknąć do gwar sąsiednich, ale nie weszły do obiegu ogólnego⁴⁰. Współcześnie w języku czeskim słowo *srub* oznacza zarówno drewnianą chatę, a dokładnie dom z bierwion, czyli bali, jak i palisadę, ostrokół⁴¹. Domy takie budowane były z wykorzystaniem konstrukcji wieńcowej zwanej też zrębową. Bale, kładzione jeden na drugim, tworzyły tzw. zręby⁴². Można zatem postawić pytanie, czy słowo *srub* wykształciło się od *zrub*, czyli zręb. Wobec braku dodatkowych informacji twierdzenie to pozostać musi w sferze hipotez⁴³. Co ciekawe, żaden z dotychczasowych badaczy zamku nie zwrócił uwagi na to słowo, nikt nie podaje go w swoich opisach.

Pozostaje jednak problem, jakie pomieszczenia (pomieszczenie) tak nazywano. Użyte w opisie określenie *cały srub ze wszystkimi komorami*⁴⁴ sugeruje, że była to część zamku zawierająca w sobie pewne pomniejsze pomieszczenia. Mógł to być zatem wykusz, ale obejmujący także znaczną część pomieszczeń wewnętrznych, bądź nadwieszona na krokwistynach lub machikułach kondygnacja budynku. W innym miejscu wspomina się o *srubie nad wrotami*⁴⁵, co wskazuje, że były dwa tego typu wnętrza. Czy w tym drugim także znajdowały się jakieś komnaty, tego

³⁸ *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*, Bd. 3, s. 871-872.

³⁹ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, Warszawa 2003, s. 444.

⁴⁰ Informacje te zawdzięczam prof.. Stanisławowi Koziarce z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, za co składam podziękowania.

⁴¹ Za tę informację dziękuję Prof.. Petrowi Kubinowi z Uniwersytetu Karola w Pradze.

⁴² *Słownik terminologiczny...*, *op. cit.*, s. 437.

⁴³ Dodać należy, że w niedalekim Chrzanowie w tamtejszych księgach miejskich zanotowano w 1602 r. sprzedaż *srembu (srąbu) albo starej izby*. Archiwum Narodowe w Krakowie, *Akta miasta Chrzanowa*, sygn. Dep. 43, s. 515.

⁴⁴ *Srub wssecek se wssemy pokogiiami genz naniem*, BCzart, rps. perg. 593. W tłumaczeniu niemieckim zapis ten brzmi *Der ganze Erter mit allen Gemächern, Lehns und Besitzurkunden...*, *op. cit.*, s. 616.

⁴⁵ *Ten srub nad wrati*, BCzart, rps. perg. 593.

nie wiemy. Dodać trzeba, że nie możemy definitywnie odrzucić innej możliwości, a mianowicie takiej, że wcale nie chodzi tu o budynek, ale o ogrodzenie rozumiane jako element odgradzający poszczególne pomieszczenia, choć wydaje się to mniej prawdopodobne.

Opis zamku z 1477 r. jest bardzo niejasny i nie pozwala precyzyjnie ustalić, ile kondygnacji i ile pomieszczeń tam się znajdowało. Błędne są wszystkie ustalenia badaczy, którzy powołując się na wspomniany dokument, podają, że zamek był trzykondygnacyjny, pierwsze piętro zajmowały cztery izby, trzy komnaty i kilka komnat bocznych. Na drugim zaś piętrze znajdowała się wielka sala i cztery kolejne pokoje⁴⁶. Z całą pewnością na parterze znajdowała się kuchnia. Jak podano, między nią a studnią, położoną zapewne na wewnętrznym dziedzińcu, leżały komory, ale nie wiemy, ile dokładnie ich było. Opis pozostałych pomieszczeń nie pozwala ustalić, czy znajdowały się one na parterze, czy na piętrze. W dalszej kolejności wymieniono wielką izbę, małą komnatę, sień. Prawdopodobnie w pierwszym *srubie* znajdowały się także mała izba i mała komnata, leżąca w dole przy czarnej izbie.

Pierwsza z wydzielonych części dostała się Wacławowi i Kazimierzowi. Para ta otrzymała wielką izbę przed *srubem*, do tego małą komnatę i sień wraz z komorami obok kuchni. W dalszej kolejności bracia otrzymali drugi *srub*, leżący nad wrotami⁴⁷. Do tego dodano im, wyłączone z pierwszego *srubu*, małą izbę i małą komnatę przy czarnej izbie. Dodatkowo tej parze przypadła w udziale przednia piwnica⁴⁸.

Druga para, księżęta Jan i Władysław, otrzymała cały *srub* z wszystkimi komorami, które znajdują się na nim, z wyjątkiem jednej izby i jednej małej komnaty, które przypadły pierwszej parze. Do tego otrzymali oni dolną piwnicę⁴⁹. W odniesieniu do dziedzińca zamkowego i stajen postanowiono, że księżęta powinni je mieć po połowie, a dodatkowo pary powinny żywić i opłacać strażników bramnych na zmianę, co kwartał. Podobnie wspólnie mieli użytkować wspomnianą studnię znajdującą się na dziedzińcu. W odniesieniu do kuchni, również wspólnej,

⁴⁶ Wydaje się, że i w tym przypadku mamy do czynienia z bezkrytycznym przyjęciem informacji podanych w *Słowniku geograficznym*, a następnie powielaniem ich przez kolejnych badaczy. *Słownik geograficzny...*, op. cit., s. 459; L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salm, op. cit., s. 558, Z. Perzanowski, op. cit., s. 393.

⁴⁷ Mogła to być wieża bramna, a nad nią izba, w jednej bryle budowlanej.

⁴⁸ *Nayprwe dostalo gse kniezi Kazymirowi s kniezem Waczlawem gystba welika przed srubem komnadka sien komori mezi kuchny a studiny, ten srub nad wrati swiethnycze mala y komnatka w srubie ktoraz duole v czrne gystbi giest, pywnyicza przednia*, BCzart, rps. perg. 593.

⁴⁹ *Srub wsseczek se wssemy pokogiiami genz naniem gsu komori krom one swiethnycze a one komnathy ktora duole czne gystsby giest a ktemu pywnyicza duolna*, BCzart, rps. perg. 593. W tłumaczeniu niemieckim fragment ten brzmi następująco: *Der ganze Erter mit allen Gemächern, welche darauf (naniem) sind, außer jener Stube und jener kleinen Kemenate, welche unten bei der schwarzen Stube ist, und dazu der untere Keller, Lehms und Besit-zurkunden...*, op. cit., s. 616.

zaznaczono, że gdyby pary nie mogły się porozumieć co do jej użytkowania, powinno zostać wybudowane drugie takie pomieszczenie, a jedna para powinna drugiej udzielić pomocy przy tym przedsięwzięciu⁵⁰. Możemy przypuszczać, że zastrzeżenie to dodano nie bez przyczyny. Pamiętać należy bowiem, że początkowo bracia wspólnie rządząli księstwem, ale zapewne w wyniku nieporozumień doszło do jego podziału.

Odnajdujemy tu jeszcze wiele dodatkowych, szczegółowych ustaleń, które miały zapewne zapobiec ewentualnym kłótniom.

W powyższym opisie nie wspomina się nic o kaplicy zamkowej. Dysponujemy jednak źródłem z końca XVI w., w którym potwierdzono jej istnienie. Nie sposób przy tym ustalić, kiedy ona powstała, czy wraz z nowym budynkiem, czy dopiero po jakimś czasie zdecydowano się na jej erygowanie. W protokole powizytacyjnym z 1598 r. zanotowano, że na zamku zatorskim była kiedyś kaplica *nieznanego obecnie wezwania*⁵¹. Ten zapis może wskazywać, że kaplica zanikła stosunkowo długo przed wizytacją, skoro nikt nie pamiętał już jej wezwania. Wprawdzie w *Słowniku geograficznym* podano, że w jednej z komnat urządzona była kaplica, którą zlikwidował starosta zamkowy Mikołaj Myszkowski, z tym że nie znajdujemy tam źródła tej informacji⁵².

Jak wynika z opisu, zamek nie miał zbyt wielu pomieszczeń. Dokładnej ich liczby nie można ustalić z uwagi na brak informacji o liczbie komór i pokoi w *sru-bie*. Niemniej wydaje się, że była tam zaledwie jedna wielka izba, być może mająca charakter reprezentacyjny. Książęta musieli mieć bowiem do dyspozycji salę, w której mogliby przyjmować poselstwa czy odbywać sądy nad ludnością poddaną. Ponadto znajdowały się tam dwie małe komnaty i mała izba oraz bliżej nieokreślona liczba pokoi i komór. To zaskakująco mało pomieszczeń, jeżeli weźmiemy pod uwagę, że mieszkać tam miały cztery rodziny. Wprawdzie w momencie podziału żaden z braci jeszcze nie miał żony, ale musiano uwzględnić, że w przyszłości założą oni rodziny. Ponadto w zamku zapewne mieszkała także ich matka, choć nigdzie się o niej nie wspomina.

Jak pokazały dalsze losy książąt, nie musieli się oni w dużym stopniu borykać z problemem ciasnoty w zamku, gdyż żaden z nich nie miał dużej rodziny. Najstarszy z braci, Kazimierz, ożenił się między 1482 a 1484 r. z córką księcia karniowskiego Małgorzatą, ale małżeństwo to nie miało dzieci, a sam Kazimierz niedługo

⁵⁰ BCzart, rps. perg. 593; *Lehns und Besitzurkunden...*, op. cit., s. 616.

⁵¹ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rps. AVCap 17, k. 133v i nast.

⁵² *Słownik geograficzny...*, op. cit., s. 460.

potem, w 1490 r., zmarł⁵³. Drugi z kolei Waclaw prawdopodobnie nie ożenił się w ogóle, nie znamy dokładnej daty jego śmierci, ale nastąpiło to między 1484 a 1487 r.⁵⁴ Janusz IV ożeniony z księżną Barbarą, wdową po księciu żagańskim, miał jednego syna. W 1492 r. w wyniku śmierci pozostałych braci Janusz stał się jedynym dziedzicem księstwa, które sprzedał królowi polskiemu. Jego losy zakończyły się tragicznie, zginął bowiem w 1513 r. z rąk Wawrzyńca Myszkowskiego⁵⁵. Najmłodszy z synów Waclawa Władysław ożeniony był z bliżej nieznaną Anną, z którą miał jedną córkę. Książę zmarł w 1493 r.⁵⁶

W opisie zamku nie ma wzmianki na temat tego, z jakiego budulca wzniesiono pierwotną budowlę. Mimo tego badacze powtarzają pogląd o tym, że ówczesny zamek był murowany⁵⁷ lub podmurowany⁵⁸. Wobec powyższych ustaleń możliwe jest, że niektóre części budynku były wykonane z drewna⁵⁹. Za taką możliwością przemawiałby zapis z dokumentu podziałowego, w którym zaznaczono, że dla potrzeb zamku książe mógł brać drewno z lasu, tak jak to zwykli czynić wcześniej⁶⁰. To w pewnym stopniu uzasadniałoby niskie wydatki, jakie poniesiono na tę inwestycję.

W literaturze istnieje hipoteza autorstwa Zbigniewa Perzanowskiego, łącząca powstanie zamku w Zatorze z rozbiórką twierdzy w Grodzisku. Badacz sądzi, że do budowy rezydencji użyto materiałów pochodzących z zamku wznoszącego się nad wsią Grodzisko, oddaloną o 4 km na południowy wschód od Zatora⁶¹. Najstarsza wzmianka o znajdującej się tam budowli obronnej pochodzi od Jana Długosza, który pisał o wsi Grodzisko, nieopodal której na wzniesieniu stał kiedyś zamek⁶².

⁵³ J. Rajman, *Kazimierz*, w: *Piastowie. Leksykon...*, *op. cit.*, s. 818.

⁵⁴ J. Rajman, *Waclaw*, w: *Piastowie. Leksykon...*, *op. cit.*, s. 819.

⁵⁵ J. Rajman, *Jan (Janusz) IV*, w: *Piastowie. Leksykon...*, *op. cit.*, s. 819-820.

⁵⁶ J. Rajman, *Władysław*, w: *Piastowie. Leksykon...*, *op. cit.*, s. 820.

⁵⁷ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy...*, *op. cit.*, s. 287; *Słownik geograficzny...*, *op. cit.*, s. 459; *Katalog zabytków...*, *op. cit.*, s. 510; L. Kajzer, S. Kołodziejki, J. Salm, *op. cit.*, s. 557.

⁵⁸ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji...*, *op. cit.*, s. 307.

⁵⁹ Być może części zamku wybudowano na podstawie konstrukcji słupowo-ramowej, czyli zespołu krzyżujących się konstrukcji ramowych złożonych ze słupów i belek. Podzielone słupami na prostokątne przestrzenie ściany wypełniano cegłą czy gliną, *Słownik terminologiczny...*, *op. cit.*, s. 384.

⁶⁰ *Ku potrzebie temu zamkowi gnagi drzewie brati w podoleskem lesse tak yako prwe brano giest*, BCzart, rps. perg. 593.

⁶¹ F. Sikora, *Grodzisko*, SHGKr, cz. II, s. 74. Nad tą wsią znajdowała się góra, na której stał kiedyś zamek (*arx*) murowany z białego kamienia.

⁶² *in quo olim arx fortis muro et lapide albo fabricata habebatur, qua diruta, oppidum Zathor muratum est, Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, Ed. A. Przędziecki, t. III, Kraków 1864, s. 68. Ponieważ przekaz Długosza o Zatorze i Grodzisku jest tu istotny, istniała obawa, czy w edycji źródła nie nastąpiła pomyłka. Po sprawdzeniu oryginału stwierdzam, że jest on zgodny z wersją drukowaną; Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej na Wawelu, rps. 195, k. 172, rps. 197, k. 44.

Poddany on został rozbiórce, a pozostały materiał posłużył do wybudowania miasta Zator⁶³. Z. Perzanowski sądzi, że u Długosza nastąpiła pomyłka i nie miasto, ale zamek został „wymurowany” z otrzymanego materiału. Zaproponowana przez badacza hipoteza jest skomplikowana, a jej szczegółowa analiza wykracza poza ramy tego artykułu, stąd pozostawiam ją do osobnego rozpatrzenia. Wracając do zapiski Długosza, trzeba zauważyć, że kronikarz wyraźnie podał, iż materiał z rozbiórki posłużył do budowy miasta (*oppidum*), a pamiętać należy, że pisał niemal współcześnie z tymi wydarzeniami. Możemy postawić wobec tego pytanie, czy się pomylił, czy raczej dysponował wiarygodnymi informacjami w tej sprawie. Bardziej przekonuje mnie, że Długosz jednak się nie mylił, a wówczas trop z Grodziska wiedzie nie ku zamkowi, ale ku domom mieszczańskim. Jeżeli zatem przyjmujemy, że nie ma tu pomyłki, to jednak przypuszczać możemy, że kronikarz nieco przesadził i nie całe miasto zostało wymurowane, lecz jedynie pewne jego elementy. Wydaje się to o tyle prawdopodobne, że jeszcze do końca XIX w. zachowała się zabudowa drewniana⁶⁴. Poza tym z rozbiórki uzyskano głównie kamień, więc posłużyć mógł do budowy tylko określonych elementów⁶⁵. Zaznaczyć trzeba, że nie możemy także wykluczyć drugiej możliwości, a mianowicie takiej, że kamień został użyty do budowy piwnic zamkowych, o istnieniu których wspomina się w opisie.

Samo usytuowanie zamku jest pewną wskazówką co do roli, jaką miał on odgrywać w odniesieniu do miasta. Budowla powstała bowiem na gruncie miejskim, zajmując teren w obrębie lokacyjnego centrum osadniczego, w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła parafialnego. Umożliwiała to właścicielom ośrodka jego bezpośrednią kontrolę. Zauważalne jest także sprzężenie zamku z układem urbanistycznym miasta i jego fortyfikacjami⁶⁶. Wszystko to sprawiało, że zamek był elementem podkreślającym pozycję właściciela i umożliwiającym mu sprawowanie bezpośredniej kontroli nad poddanymi zamieszkującymi miasto.

⁶³ Z. Perzanowski przypuszcza, że do zburzenia twierdzy doszło w I poł. XV w. Wiąże to zdarzenie z zaburzeniami na granicy małopolsko-śląskiej i z działaniami wspomnianego Dzierżysława z Rytwian. Z. Perzanowski, *op. cit.*, s. 392. Niewykluczone, że po tej akcji książęta potrzebowali miejsca obronnego, jednak jest to złożony temat, który nie zostanie tu poruszony.

⁶⁴ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy...*, *op. cit.*, s. 288.

⁶⁵ Nie można wykluczyć, że mieszkańcy użyli tego materiału do budowy piwnic, ewentualnie murów granicznych między działkami. Te przypuszczenia musiałyby zostać zweryfikowane przez badania archeologiczne.

⁶⁶ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy...*, *op. cit.*, s. 213-214. Kwestią do tej pory nieustaloną jest, czy miasto miało mury obronne, czy tylko zadowolono się wyznaczeniem fosy wzmocnionej wałem drzewno-ziemnym. Tego typu rozwiązania stosowano powszechnie w małych miastach, których właściciele nie było stać na tak dużą inwestycję, jaką były budowa i utrzymanie murów obronnych. W tej kwestii osobnemu rozważaniu należałoby poddać wspomniany wyżej przekaz o zobowiązaniu, jakie złożył książę Wacław wobec króla Władysława, że zniszczy obwarowania miejskie, gdyż to wskazuje, że pierwotnie miasto takie posiadało.

Badania nad początkami zamku w Zatorze okazały się niezwykle skomplikowane. Z jednej strony chaos i zamieszanie wprowadzają dotychczasowe ustalenia historyków, w których odnajdujemy wiele sprzecznych informacji. Część z nich udało się sprostować. Bez wątplenia zamek powstał po 1445 r., a nie po 1455 r. Nie sposób ustalić jednak, jak szybko został oddany do użytku, gdyż do 1477 r. brak o nim wzmianek. Z drugiej strony opis zamku, nad którym nikt nie podjął się głębszej refleksji, wywołał wiele pytań, na które nie zawsze udało się znaleźć odpowiedź. Podane w wątpliwość muszą zostać dotychczasowe twierdzenia o zamku jako wystawnej, trzykondygnacyjnej, murowanej budowli. W podsumowaniu powyższych rozważań rodzi nam się raczej obraz skromnego, po części drewnianego budynku, w niczym nieprzypominającego wystawnych zamków, na którego wybudowanie z pomocą innych mógł sobie pozwolić książę małego państewka. Powyższe analizy ukazały złożoność problemu, przybliżając nas nieco do poznania najdawniejszych losów i kształtu, jaki otrzymał pierwotny zamek w Zatorze. Wiele jeszcze pozostało do zbadania, tak w kwestii samego zamku, jak miasta. Postuluję przede wszystkim podjęcie badań architektonicznych i archeologicznych, koniecznych dla pełnego poznania dziejów budowli. Ponadto interdyscyplinarne badania ukierunkowane na analizę przestrzeni i zabudowy miejskiej mogłyby wyjaśnić niektóre kwestie, jak choćby tę, do budowy czego wykorzystano materiał pozostały z rozbiórki zamku w Grodzisku.

Bibliografia

- Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej na Wawelu
Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie
Archiwum Narodowe w Krakowie
Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, dokumenty pergaminowe
Biblioteka Jagiellońska w Krakowie
Chrzanowski T., Kornecki M., *Sztuka Ziemi Krakowskiej*, Kraków 1982.
Guerquin B., *Zamki w Polsce*, Warszawa 1974.
Jaroszewski T.S., *O siedzibach neogotyckich w Polsce*, Warszawa 1981.
Jasiński K., *Genealogia książąt zatorskich. Ze studiów nad genealogią Piastów Śląskich*, „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu”, 1966, nr 30, Historia, t. 2.
Jasiński K., *Rodowód Piastów Śląskich*, t. 3, Wrocław 1977.
Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis, Ed. A. Przeździecki, t. III, Kraków 1864. Kajzer L., Kołodziejcki S., Salm J., *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2010.
Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 1, *Województwo krakowskie*, red. J. Szablowski, Warszawa 1953.
Kiryk F., hasło *Kazimierz* (Kazek), w: *Polski Słownik Biograficzny*, red. W. Konopczyński et al., t. 12, Wrocław 1990.

- Kiryk F., *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII-XVI w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Kraków 1985.
- Krasnowolski B., *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Kraków 2004.
- Krasnowolski B., *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku, cz. I, Miasta Ziemi Krakowskiej- chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, Kraków 2004.
- Kurtyka J., *Laskowa*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski et al., Wrocław-Kraków 1980-2009, cz. III.
- Lehns und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*, cz. 2, Leipzig 1883, nr 18.
- Leszczyńska-Skrętowa Z., *Gieraltowice*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski et al., Wrocław-Kraków 1980-2009, cz. I.
- Mostowik P., *Z dziejów Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego XII-XVI w.*, Toruń 2005.
- Perzanowski Z., *Dawny Zator*, w: *Cracovia, Polonia, Europa – Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. K. Baczkowski, Kraków 1995.
- Prokop K.R., *Księstwa oświęcimskie i zatorskie wobec Korony Polskiej w latach 1438-1513: dzieje polityczne*, Kraków 2002.
- Rajman J., *Jan (Janusz) IV*, w: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999.
- Rajman J., *Kazimierz*, w: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999.
- Rajman J., *Księstwo oświęcimskie. Zarys dziejów i postulaty badawcze*, w: *Osviecimensis. Kroniki Zamkowe*, red. W. Oleś, D. Mleczek, Oświęcim 2013.
- Rajman J., *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*, Kraków 1998.
- Rajman J., *Przemysł*, w: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999.
- Rajman J., *Waclaw*, w: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999.
- Rajman J., *Władysław*, w: *Piastowie. Leksykon biograficzny*, red. S. Szczur, K. Ożóg, Kraków 1999.
- Rychlik I., *Księstwa oświęcimskie i zatorskie (Sprawozdanie Gimnazjum w Tarnowie za rok szkolny 1889)*, Tarnów 1889.
- Sikora F., *Graboszyce*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski et al., Wrocław-Kraków 1980-2009, cz. II.
- Sikora F., *Grodzisko*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski et al., Wrocław-Kraków 1980-2009, cz. II.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. 14, Warszawa 1895.
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, Warszawa 2003.
- Szaraniec L., *Górny Śląsk. Małopolska. Śląska Opawski. Dolny Śląsk*, Katowice 1992.
- Szymczak J., *Koszty murowanego budownictwa obronnego w Polsce do XVI w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1988, R. 36, z. 2.

SUMMARY

The Beginnings of The Castle in Zator. The Residence of Poor Princes.

The article discusses the history of the Castle of Zator. Main focus is placed on oldest, and least recognized by previous researchers, part of the history of this building. The origins of the castle are strongly related with the events in the Duchy of Oświęcim, especially with its division in 1445. Manuscript of the mentioned division, survived to our times, and has become the starting point for reflection on the causes, circumstances and opportunities associated with building a castle by the relatively poor princes. While reading subsequent paragraphs we follow the career of the oldest Duke Wenceslaus I (Wacław), for whom, new residence in the capital of the newly created Duchy of Zator was built. Shortly after his death another division was made. This time Duchy of Zator became divided into two parts, designed for four sons of Duke Wenceslaus. Also in this case we are in possession of the original manuscript created in 1477. This document became the basis for the study of the structure of the earliest building of the castle of Zator. Analysis of this description showed that the previously known descriptions of the castle, from this period, contain many inconsistencies. Everything indicates that the original residence was rather modest, partly made of wood. There were located one big chamber, several smaller rooms and compartments. In addition, there were kitchen and hallway. In the earliest period, castle also had a chapel, but as time passed it disappeared. Dimensions of the castle clearly indicate limited financial possibilities of Zator's princes.

Key words: Zator, The Castle, Duchy, Princes